

**Veröffentlichungen der Ostdeutschen Forschungsstelle
im Lande Nordrhein-Westfalen
Herausgeber: Alfons Perlick**

Reihe B Nr. 20

Aus der Geschichte der Stadt Sohrau OS

**Eine Darstellung nach der Stadtgeschichte von A. Weltzel
(1272 - 1888), weitergeführt in Berichten
ehemaliger Stadtbewohner bis 1945
(Mit Bildanhang)**

**Bearbeitet
von Dr. Elisabeth Nerlich**

Dortmund 1972

**Publikacja Wschodnioniemieckiego Ośrodka
Badawczo-Naukowego w Landzie Północnej Nadrenii
Wydawca: Alfons Perlick**

Rząd B Nr 20

Z historii Miasta Żory Górny Śląsk

Przedstawienie według Historii Miasta przez A. Weltzela
(1272-1888) z relacji
ówczesnych mieszkańców miasta do roku 1945
z załączonymi ilustracjami

**Opracowane
przez Dr. Elisabeth Nerlich**

Dortmund 1972

Tłumaczyła z języka niemieckiego:
Hildegarda Nowak

b) Gmina ewangelicka i jej szkoła.

Margrabia Jerzy von Brandenburg, jako pan zastawny (Pfandherr) przejął w 1532 r. księstwa Opola i Raciborza. Mimo przyrzeczenia cesarzowi, że względem religii nie będzie niczego zmieniał, popierał w tych regionach protestantyzm. To samo czyniła wdowa królewska, Izabella węgierska, która w latach 1551 — 1556 była panią zastawną (Pfandherrin) obydwu księstw.

Miejski kościół parafialny Żor był w latach 1569 do 1629 r. w rękach protestantów. O tych czasach przypomina płyta nagrobna w ścianie po prawej stronie ołtarza głównego. Jest to płyta mieszczanina Jerzego Latanego. Zmarł w 1617 r. przeżywszy 57 lat. Epigraf (napis) wykonano w języku czeskim, który autor historii miasta znał dobrze.

W urbarzu miasta z lat 1589 do 1603, proboszcz i wikary Żor pobierali daniny z fundacji. Nazwisk ich nie wymienia się. Istnieje przypuszczenie, że byli to duchowni protestantcy. W późniejszym okresie wymienia się kaznodzieję Ignacego Lisonia. Od biskupa wrocławskiego Arcyksięcia Karola von Österreich (austriackiego) każe sobie „z wielkim trudem” uwierzytelnić (listem) daniny fundacji ołtarzy — św. Anny i św. Krzyża. Jego syn Jerzy Lison, będący inspektorem szkolnictwa w Leibnitz na Węgrzech, w 1641 r. odpowiada katolickiemu księdzu miasta Marcinowi Molicerowi w sprawie fundacji listem po łacinie.

Wojska szwedzkie przywożą ze sobą kaznodzieję, który działał w 1670 r. w samych Żorach i jego okolicy. Zgodnie z wtedy obowiązującą zasadą: cuius regio, eius religio, oraz prawem reformatorskim pokoju westfalskiego, cesarz posiadał prawo w regionach odziedziczonych po Habsburgach, zakazu działania protestanckich kaznodziejów. Mimo tego Jan Ernest von Fragstein, ziemianin z Osin, pozwolił kaznodziei Bernardowi Prageniusowi na przebywanie w swojej posiadłości aż do jego wykrycia. Cesarz rozkazał gubernatorowi von Oppersdorff pojmać kaznodzieję Prageniusa i osadzić w wieży więziennej ratusza Żor do czasu wykrycia jego protektora, by móc wnieść przeciw niemu oskarżenie. Po wielomiesięcznym areszcie wydano rozkaz wydalenia Prageniusa.

Z obstawą odprowadzono go do granic Brandenburgii. Miasto Żory poniosło w związku z tym ogromne koszty. Miasto czyniło starania w urzędach wyższych, wydano polecenie zwrotu wydatkowanych 175 talarów, które miał zwrócić gubernator.

Ze sprawozdania wizytacji katolickiego kościoła farnego w roku 1687 wynika, że w mieście żyło 30 protestantów. Gromadzili się wokół kaznodziejów, którzy wędrowali po okolicznych wsiach.

Myśl o założeniu w Żorach ewangelickiej parafii urzeczywistniono w XIX wieku.

Urząd Skarbowy w Rybniku zażądał w 1822 r. imiennego wykazu

cyjących w Żorach i Kleszczowie ewangelików. Burmistrz Jäkel sporządził wykaz „według nazwiska i stanu”.¹⁾ W 1826 r. żyło w Żorach 40 rodzin ewangelickich. Władze zamierzały w Rybniku założyć gminę ewangelicką. W tej sprawie odbyło się kilka rozpraw z udziałem superintendenta Bartelmusa z Pszczyny. Na rozprawę w dniu 16.I.1827 r. Żory wysłały 7 delegatów. Ich wniosek brzmiał: aby pastor rybnicki w każde drugie święto Bożego Narodzenia, Wielkanocy i Zesłania Ducha Świętego oraz conajmniej jeszcze 4 razy w roku odprawiał nabożeństwa w Żorach, do czasu zbudowania własnej parafii. Koszty podróży, diety i honoraria były zapewnione.²⁾ Już w drugie święto Zielonych Świąt, kaznodzieja J. A. Wolf odprawił w sali posiedzeń ratusza żorskiego pierwsze nabożeństwo. Przy następnej okazji, nabożeństwo uświetniono uroczystościami ostatniej wieczerzy.

Za doradą burmistrza von Pelchrzim, gmina ewangelicka przyjmuje tę nową agendę, przez co istnieje szansa pomocy od państwa. W bezpośredniej prośbie do króla oraz w liście do władz, burmistrz wskazuje, że przy chrztach oraz zaopatrzeniu sakramentami ciężko chorych, odległość z Rybnika do Żor jest daleka i wielce trudna. W niedzielę palmową 1829 r. odprawia kandydat teologii Karol Gustaw Holzer, w/g nowego zwyczaju — w pierw w niemieckim później w polskim języku — nabożeństwo w Żorach. Nie był jeszcze wyświęconym, więc nie posiadał uprawnień udzielania sakramentów świętych. Holzer mieszkał w Palowicach u swojego teścia von Tluck.

Na rozprawę w dniu 30.11.1829 r., na której rozważa się sprawę założenia w Żorach gminy ewangelickiej, do Rybnika przybywa delegacja 14 osobowa złożona z mieszkańców okolicznych wsi. Na rozprawie w dniu 6.4.1835 r. przybywają z Żor: farbiarz tkanin August Döhring oraz tkacz Gotfryd Stein.

Generalny intendent Hahn z Wrocławia oznajmia starostwu zezwolenia władz duchownych o założeniu w Żorach szkoły ewangelickiej oraz przysyłania wikarego. Aby odprawiać nabożeństwa należało znaleźć odpowiednie pomieszczenie. Miasto zaproponowało salę gospody miejskiej — najemcy A. Eisnera.

28.10.1849 r. kandydat Horn z Baranowic odprawia nabożeństwo.

Dla przyszłego urzędu probostwa, gmina ewangelicka w Żorach

---

¹⁾ W listach - wykazach imiennych, znajdowały się nazwiska wielu urzędników. Burmistrz Gotfryd Jäkel i później burmistrz Luis von Pelchrzim oraz Fryderyk Wilhelm Tarnogrodzki byli członkami gminy ewangelickiej.

²⁾ Droga z Rybnika do Żor, mierzyła 2 mile. Do przebycia jej potrzebny był zaprzęg konny.

zobowiązuje się do płacenia stałych składek. Na swojego duszpasterza wybiera 2.3.1851 r. dotychczasowego wikarego powiatu konrektora w Oławie Rudolfa Heinricha (urodzony w 1812 r. studia teologii kończy we Wrocławiu). W dniu 6.7.1851 r. zostaje jako zarządca parafii, wprowadza go superintendent Jakub z Gliwic. Niedługo po tym, rząd zezwala mu na utworzenie prywatnej szkoły dla chłopców. W 1853 r. wikary Heinrich przejmuje również gminę rybnickich ewangelików. Jego poprzednik Wolf został jako rencista umieszczony w domu inwalidy.¹⁾ Z tego też powodu zaprzestaje działania w szkole prywatnej. Rozpoczynają się roboty budowlane wokół centrum gminy. Radca budowlany Fritsche sporządził już w 1829 r. kosztorys budowlany na 7.500 talarów. Król Fryderyk Wilhelm IV a później jego brat, król Wilhelm I okazali swoją hojność. Dotacja kapitału probostwa wynosiła 5.040 talarów oraz kapitał budowy w wysokości 1.260 talarów. Brakowało tylko działki budowlanej.

Gmina ewangelicka dochodzi swych praw, dowodząc, że dawniej kościółek św. Barbary w Żorach był jej. Spłonął podczas pożaru w 1807 r. Miasto otrzymało za niego odszkodowanie i chciało być pomocnym w szukaniu działki budowlanej. W porozumieniu z bractwem strzeleckim proponuje się halę strzelecką położoną przy drodze do Baranowic, na dogodnych warunkach.

22.10.1854 r. w obecności władz miasta odbywa się poświęcenie nowo wybudowanego domu farno-szkolnego. Dokonał tego aktu superintendent Kern z Kluczborka. Dom posiadał mieszkania dla pastora i nauczycieli. Początkowo zawierał również pomieszczenia szkolne. Na trakcie drogi do Baranowic, zburzono dwie stodoły, które zasłaniały widok na kościół. Od traktu do kościoła założono nową drogę dla zaprzęgów i pieszych, którą obsadzono drzewami. Bezpośrednio w pobliżu kościoła założono cmentarz.

Właściciel ziemski Ferdynand von Lekow i jego żona, fundują w 1869 r. dzwon. Zawieszono go nad zakrystią. 4.8.1875 r. zostaje położony kamień węgielny pod budowę dzwonnicy. Obecni byli starostowie miasta Rybnika i Pszczyny oraz nadprezydent von Hagemeister. Następnej wiosny, zbudowano dzwonnice o wysokości 70 stóp. Ludwisarz z Wrocławia W. Geittner odlewa dwa dzwony dla kościoła ewangelickiego Żor. Poświęcenia ich dokonuje 18.5.1876 superintendent Kölling z Pszczyny. Z tym zdarzeniem połączono uroczystości na cześć Gustawa Adolfa. Pastor Berthold z Kronstadt głosi w języku niemieckim, a pastor Kölling z Byczyny w języku polskim swe kazania. Gmina ewangelicka z dumą spoglądała wstecz na swój 25-letni jubileusz.

¹⁾ Pastor Heinrich został zatwierdzony jako pastor Żor i Rybnika w roku 1857.

Z czasów urzędowania pastora Heinricha, godne uwagi są daty:

7.5.1855 r. Żory zwiedzają: prezydent von Uechtritz oraz nadkonsystorz von Mühler.

22.7.1855 r. przeprowadzona była generalna wizytacja kościelno-szkolna. Radca konsystorialny Wachler, oraz pastory Paskuda (Scheidelwitz), Prusse, Remus (Ostrowo) oraz Zerneke (Mikołów) byli obecni. W przeddzień, gości powitała rada kościelna oraz urzędnicy magistratu w gospodzie różańca. Nabożeństwa do południa (liturgia i kazania) odprawiano w języku niemieckim i polskim. W tym okresie było w Żorach 31 ewangelików, którzy mówili po polsku.

W okresie wielkopostnym 1857 r. w każdą środę głoszone było kazanie postne w języku niemieckim.

W 1862 r. konsystorium wrocławskie, wcieli do gminy ewangelickiej Żory dwie wsie: Królówka i Widek z powiatu pszczyńskiego.¹⁾

W 1864 r. kościół otrzymuje obraz ołtarzowy. Jest to fundacja wdowy królewskiej Elżbiety.

Od dnia 16.6.1866 r. dzień wypowiedzenia wojny Austrii z inicjatywy burmistrza Tarnogrodzkiego, odprawiane są codziennie nabożeństwa w kościele ewangelickim.

Wędrowni kaznodzieje — pastor Kölling (Roszkowice) i pastor Hartmann (Pietrowice Wielkie) odwiedzają część Górnego Śląska

24.9.1868 r. odwiedzają Żory i odprawiają nabożeństwo.

Król Wihelm I zarządza nadzwyczajny dzień modlitwy na dzień 10.11.1869 r. który odbywa się w Żorach.

W dniach od 29.11. — 2.12.1879 r. przeprowadzona jest przez superintendenta Lic. Köllinga, wizytacja kościelna. W programie zawarte były: przygotowania do nabożeństw w sobotnie popołudnia (29.11.) niedzielne nabożeństwa w języku niemieckim i polskim, katecheza z konfirmowaną młodzieżą, wizytacja szkolna oraz konferencja z udziałem pastora i rady gminno-kościelnej.

Po długotrwałej chorobie, 27.11.1884 r. umiera pastor Heinrich oplakiwany przez ogół. Żona jego Angelika z d. Schlutterbach, umiera w kilka miesięcy po nim.

W okresie wakatu, pastor Mücke z Golasowic, z wielkim poświęceniem zarządza gminą Żory.

W 1887 r. gmina ewangelicka Żory otrzymała wikarego Emila Mis-

---

¹⁾ Nieznana jest liczba miejscowości przynależnych do ewangelickiej gminy Żory. Początkowo szacowano ją na 20.

sfeldera jako swojego duszpasterza. Urodzony w 1859 r. w Skottau (Prusy Wschodnie). Teologię studiował w Królewcu, wyświęcony 31.3.1887 r. we Wrocławiu. Jednogłośnie wybranym został na pastora Żor.

W tym okresie gmina liczyła 550 dusz. Zastępowało ją, wybranych w 1885 r. 12 członków. Rada kościelna, oprócz pastora jako przewodniczącego, składała się z osobistości takich jak: baron von Durant z Baranowic (major w stanie spoczynku, członek domu panujących), mistrz piekarniczy Jan Kern i postrzygacz sukna Franciszek Stein — obaj z Żor, jak i leśniczy Hoffmann z Kłokocina.

Szkoła ewangelicka

Nowo powstała gmina kościoła ewangelickiego, planuje urządzenie własnej szkoły. W 1852 r. w Żorach jest 46 dzieci ewangelickich w wieku szkolnym, z czego 9 chłopców i 8 dziewcząt uczęszcza do szkoły katolickiej. Część dzieci szkolnych uczęszcza do prywatnej szkoły wikarego Heinricha.¹⁾

Zdaniem Zarządu miasta zbudowanie lub utworzenie szkoły ewangelickiej było zbyt kosztowne, gdyż tak o naukę elementarną jak naukę religii zadbano. Kiedy rada główna kościoła w Berlinie przysłała subwencję z funduszu kolekt na zwiększenie wynagrodzeń dla nauczycieli, miasto nie zostaje w tyle ze swoim dodatkiem. Rząd był z tego zadowolony i poleca magistratowi nadzór nad szkołą ewangelicką (1857). Zgodnie z ustawą, szkoły nie można było (przekazać) włączyć do kosztów budżetu miasta, gdyż liczba uczniów była za mała. Chodziło tu o dzieci urzędników, którzy często zmieniali swoje miejsce zamieszkania. Rozporządzeniem rządu uznano dotychczasową szkołę prywatną za publiczną (1868 r.).

Pastor Heinrich musiał swoją rolę jako nauczyciel zakończyć, gdyż przejął probostwo w Rybniku. Na jego miejsce zatrudniony został nauczyciel Bollmann. Wykształcenie otrzymał w „surowym domu” w Hamburgu. Był nauczycielem w sierocińcu w Warszowicach do 1855 r.

Jego następcą został Adolf Häusler, (urodzony w 1835 r.) absolwent seminarium w Kamieńcu nad Odrą. Za jego rządów szkoła osiąga szybki rozwój. W roku 1857 do szkoły uczęszcza 38 uczniów ewangelickich i 11 dzieci żydowskich. W 1859 r. Häusler przenosi się do Berlina by uzupełnić swoje wykształcenie w kierunku nauczania muzyki.

Ernest Jäkel urodzony w 1839 r. był również absolwentem seminarium w Kamieńcu nad Odrą. Przejął szkołę liczącą już 56 uczniów.

---

¹⁾ Proboszcz wikariusz Heinrich utworzył w 1851 r. szkołę przygotowawczą dla wstępujących do gimnazjum.

Podczas wizytacji szkolnej w 1862 r. radca szkolny rządu Baron stwierdza, że wynagrodzenie nauczyciela jest bardzo niskie. Jäkel był pilnym nauczycielem, będąc zarazem organistą i kantorem. Udzielał lekcji gry na fortepianie. Stopniowo poprawiono uposażenie nauczyciela poprzez dodatki, bezpłatne mieszkanie oraz miejski deputat drewna. Ostateczne, stałe zatwierdzenie Jäkela na nauczyciela następuje w 1869 r. To zdarzenie poprzedza trzykrotne wskazanie na jego pilność i zasłużoną godność z ambony.

Początkowo szkoła mieściła się w dawniejszym domu strzelca, w pobliżu kościoła. Z powodu usunięcia tego domu, szkołę przeniesiono do śródmieścia, do domu naprzeciw apteki. Kiedy ten dom został sprzedany, nie było innego wyboru, jak przenieść szkołę do sali gospody Pragera. W późniejszym czasie wraca na swoje stare miejsce przy kościele.